

Het interieur van de kerk. Het gebouw bestaat grotendeels uit tufsteen. De inhoud echter maakt een bijzonder verwarloosde indruk, wat niet op zijn minst komt door de pleisterlaag op de muren.

Usquert een der oudste dorpen

20 door J. RITTERSMA
Foto's: Paul Wernekinck

Wanneer u komende uit Groningen de wierdenreeks: Middelstum, Toornwerd, Kantens, Eelswerd en Rottum passeert, nadert u als laatste de wierde van Usquert. Eigenlijk een merkwaardige naam voor een dorp. Hoe komt men aan die naam, vraagt u zich af. Wel, er zijn verschillende verklaringen voor. Eén ervan is deze: vroeger moet de nederzetting Wyxwierd of Wyxwerd geheten hebben. Zo genoemd naar de bezitter van de van de wierde een zekere boer Wyx, wiens naam oorspronkelijk wellicht langer geweest zal zijn. Een andere verklaring is de volgende: in de levensbeschrijving van Ludger wordt Wiscwurt genoemd en in de goederenlijst van het klooster Fulda in Duitsland, wordt V i x v u r t vermeld. Deze verklaring komt gedeeltelijk overeen met de voorgaande, want beide laatstgenoemde namen zouden betekenen: Uske's wierde; Uske is dan een mansnaam. Bekijkt men het gemeentewapen, dan ziet men daarop afgebeeld twee vissen en drie kleine Malthezerkruisen. Volgens de wapenbeschrijving, komt Usquert op de volgende manier aan zijn naam. Omdat Usquert eertijds veel dichterbij de zee lag, zou de visvangst van enige betekenis hebben kunnen zijn, derhalve spreekt men dan ook van het vroegere V i s c v u r t, wat zoveel betekent als 'viswierde'. Hierop duiden dan de vissen in het gemeentewapen. Tenslotte komt men in de geschiedenisboeken ook nog de naam "Uiscwyrde" tegen. Zo ziet u maar, dat niet alleen de naam merkwaardig is, maar ook zijn geschiedenis. We zullen ons hier verder maar niet in verdiepen en laten de eventuele keus aan u.

Eén ding is echter vrij zeker, Usquert is één der oudste dorpen van ons gewest. Volgens Alfridus moet hier ten tijde van Ludger (die leefde van 774-809) al een kapel zijn geweest. In 1213 is Usquert nog plat gebrand ten tijde van de onlusten tussen Hunzingo en Fivelingo. De bekende geschiedschrijver Emo van Wittewierum verhaalt, dat in dat jaar ook de kerk een prooi der vlammen werd. Toch kan de huidige hervormde kerk — midden op de wierde — echter nog grote stukken turfstenen 12de-eeuws muurwerk bevatten. Het tegenwoordige gebouw is vanwege zijn architectuur niet meer aantrekkelijk. Het is gepleisterd, bovendien gewijzigd en driezijdig gesloten. Qua interieur is het aantrekkelijker, vooral wat betreft het meubilair, o.a. een gesneden preekstoel in overgang van Lodewijk XIV naar Lodewijk XV-vormen. Tevens zien wij hier twee vrijwel uit dezelfde tijd daterende luifelbanken. De spitse toren van de kerk dateert uit het jaar 1869. Het gehele bouwwerk is nodig aan restauratie toe, wellicht zal dan de kerk van haar lelijke pleisterlaag worden ontdaan.

KLOOSTERWIJTWERD

Vlak voor Usquert ligt een kleine — deels afgegraven — wierde, op de kaart aangeduid als Kloosterwijtwerd. Vanaf de weg valt het op door het zware geboomte, hetwelk de voorbijganger dermate intrigeert dat hij al gauw geneigd is dit prachtige streekje te bezoeken. Temidden van de bomen ziet u twee boerderijen. Eens stond hier het Johanniter klooster Wijtwerd,

In deze nis bevinden zich de beenderen — zoals de legende vermeld — die afkomstig zouden zijn van een kluizenaar die in de kerk door brand om het leven kwam.

waarvan de herinnering voortleeft in verscheidene kloosterrestanten in één van de boerderijen. In deze boerderij bevindt zich een natuurstenen schouw uit 1461 of 1464, met in het fries de wapens der orde en van haar commandeur Johannes Munter. Bovendien één van de fraaiste middeleeuwse beeldhouwwerken, die Groningen heeft kunnen bewaren. Het is een reliëf-beeldhouwwerk, zijnde een statie, voorstellende de ontmoeting van Christus met Veronica. Een kunstwerkje van dramatische schoonheid, dragende een tekst in gotische lettertekens:

"O mensche dit doe ick voer dij,
Wat does tu weer bij mij".

De Johanniter kloosters heetten commanderijen, voor de hervorming waren er drie in ons gewest, n.l. te Wijtwerd, Onderwierum en Warffum (zie dat artikel in deze serie). Deze geestelijke ridderorde — de Johanniter orde dus — noemde men ook wel de Malthezers ridders, gesticht in 1099 als de orde van St. Jan van het hospitaal van Jeruzalem. Daarom werden ze ook wel de "Hospitaalbroeders" genoemd. De kloosterlingen droegen een zwarte mantel met een witte kruis. Het klooster te Wijtwerd is gesticht in plm. 1300 en bezat 1178 grazen land. Het was een klooster voor nonnen, in 1587 is 't klooster Wijtwerd verbrand. Na de hervorming liet men de kloosters uitsterven, waarna de goederen en landerijen overgingen aan de provincie. De herinnering aan het klooster Wijtwerd bij Usquert wordt nog bewaard in het gemeentewapen van Usquert. Behalve de reeds genoemde vissen staan op dit wapen ook nog drie Malthezerkruisen afgebeeld.

Voordat we Wijtwerd en zijn geschiedenis gaan verlaten, willen we nog even de aandacht vestigen op het daar aanwezige familiegraf. Voor de opletende waarnemer is dit — voor Groningen typisch familiebegraafplaatsje — van de weg af zichtbaar. Er zijn er maar enkele in de provincie, o.m. bij de boerderij "Groot-Zeewijk" in de Noordpolder achter Warffum. De meeste van deze zgn. "sibbe"-kerkhoven zijn geamoveerd, waarbij de stofelijke resten op de openbare begraafplaats werden herbegraven. Het woord "sibbe" betekent familie of geslacht. In het Nederlands een vrijwel niet meer gebruikt woord, dat echter in verschillende dialecten nog leeft. In Groningen zegt men b.v. "ze zijn sib familie van elkaar", wat betekent, het zijn nauw verwanten. Of b.v. "hij is nog sib van mij" is nog in de familie. In 1941 verscheen SIBBE, 'n maandblad van het Verbond voor Sibbekunde.

OVERLEVERINGS-VERHAAL

Van Kloosterwijtwerd gaan we nu terug, voorbij het haventje van Us-

quert langs het Usquerdemaar (dat vroeger "de Delte" heette), tot aan de klapbrug over het maar. Rechts van ons zien we de achtergevel van de grote boerderij "Kruisste", een boerderij van legendarische oudheid, met een prachtige "saal" in laat-16de-eeuwse stijl, omgeven door grachten en singels. Het is de enige boerderij in de provincie, waarvan het woonhuis een goedbewaarde voorkamer met Oud-Groninger smalle vensters en vroeg 17de-eeuwse schoorsteen met gebeeldhouwde wangen en fries heeft behouden. Bovendien is aan deze monumentale oude boerderij onder de rook van Usquert nog een overleveringsverhaal verbonden, dat we u niet willen onthouden.

Veel jaaren wazzen 'n poar aarbeiders op 'laand aan 't waark, waar dat nou Oskerd kocht. Zee-dieken wazzen der doudstieds nog nait, zo laank is 't al leden. Dou ze zo aan gaang wazzen, konden ze 't wotter van de zee blinken zain onder de zun. 't Was hail mooi, stiel weer; de zee was zo glad as 'n spagel. In ains zain ze in de verte twij swoamen, dij liek op 't laand aan-swoamen, en haol bedoord dichter bie komen. Zowat hebben ze nog nooit zain. 't Meroakel wordt nog veul groter. Sou de swoanen dichter bie 't laand kwammen, zaggen ze dat ze wat swaarts tussen heur in haoren. Ze swoommen recht op de Delte aan, dat in dij tieden nog 'n stroom was van belang, dij doar vot noast heur in zee luij.

De aarbeiders begrepen doaddelk veul, dat ter 'n groot wonder gebeurde. Dat wazzen haailige vogels, dij 'n haailig kruus aan laand bringen mozen. Ze stonden stom van bewondern der noa te kieken. 't Kruus kwam aan laand; 't waark van de vwoanen was oflopen. Toughieks vlogen ze op, en gain staarveling het heur oit weer zain. De aarbeiders muiken overaal bekend, wat ze mit heur aigen ogen zain haren. Elk en ain kwam om 't kruus te zain. Van zulf kon dat doar nail liggen blieden op de raand van de zee. Der wor 'n woagen hoald verzichteg wör 't holten kruus der op legd; de peerden trokken aan. Ze wörren nait stuurd; ze mozen zulf 't stee mor vinden. Doar ze stoan blieden, door zol 't kruus poot worden, en dat zol 'n haailig stee blieden.

't Was net of ze zulf ook begrepen, waar ze wezen mozen. Noa 'n zetje blieden ze stoan. Doar was 't! Dou is doar op dij plek 't klooster Wietwerd sticht. En de ploats, doar 't haailige kruus aan laand komen is, het aal zien leven KRUUSTEE haiten.

In het handschrift van Mijleman lezen we daaromtrent het volgende: "Cruis-sté", westwaarts afgelegen (nu bewoont door Jacob Pieters en Trijntien Janssen) d'afkomst en geschiedenis, doar 't den naim heeft: Muij Dewer, moeder van Jacob Pieters, noch opj die Cruissté-plaetse in 't leven synde, heeft hij verhaelt,

dat sij 't heeft uut de mond van Margrietjen Rotgers, laeste bagintje uut het Clooster te Usquert (soo sij noch int aensien van muij Dreuer een roodt cruys op 't kleed aen den rechter scholder droegh), dat dito Margrietjen haer aldus hadde vertelt: Hoe dat, over meer dan tweehondert jaeren, daer nu de grootste plaetse, Cruissté genaemt, staet (alwaer noch voor d'agterdeur boven in de muur noch een Cruis-ancker is te sien), een groote holten Cruis is komen aendrijven, twee swaenen daer om ende om geduriglijk swemmende, slaende met hunne vleugelen, totdat het Cruis eijndelick stil bleef leggen ter plaetse nu Cruissté. Nu, om de laagte en de wateragtige ongelegenheid der plaetse, so en heeft men daer, naer de ijverige begeerte der goeder menschen, niet wel een Capelle temmeren, alwaer dit soo wonderbaerlijk aangedreven Cruis (niemand konnende vernemen, waer 't van daen quam) met eere ende behoerlijke devotie mogte berusten. Wat raedt dan? Men spant twee ossen voor een waegen, ofte karre, daer 't Cruis op geleijd werde, ende, waerhene die ossen dat souden leijden oft menden, souden trecken, daerdoor soude men verstaen, dat 't Godt beliefte, aldaer het H. Teecken onser verlossinghe sijn rustplaetse soude genieten. Soo geraeden, soo gedaen. De ossen zijn recht-uut-voor-dan tot aen 't Clooster getreden van Usquert, ende aldaer blieden stilstaen, sonder verder een tred te willen treden. Soo ist Cruis in 't Clooster gestelt ende aldaer gebleven. Maer die plaetse ondertuschen, daer 't eerst quam aendrijven, heeft behouden den naam van Cruis-sté.

Franciscus Mijleman, die het bovenstaande zo heeft opgetekend, leefde van 1610—1687. In de volksmond werd hij "pater Frans" genoemd, hij was geboren in Brugge en sinds 1639 de ijverige leider van de Katholieken in de Oostelijke Ommelanden. Hij overleed op de burcht Holwinde bij Rottum. Zijn werkje "Ommelands Eere" uit 1664, bestaat alleen uit handschriften, dat in het Rijksarchief te Groningen wordt bewaard. Het geeft een overzicht van zijn werk. Mijleman ligt begraven in de grafkelder der Van Heerma's, in de kerk te Usquert.

De boerderij Kruisstee is niet de enige grote boerderij in de gemeente Usquert. Verschillende van deze mooi gelegen boerderijen met hun voorname, villa-achtige voorhuizen en prachtige tuinen, typeren de omgeving van Usquert. Het was misschien 'n gerucht, maar men beweerde dat van alle gemeenten, Usquert voor de oorlog relatief de meeste miljonairs telde. Waar of niet waar, het loont toch de moeite deze kapitale boerderijen te bewonderen.

Eén ding is zeker: Usquert was — vooral in de twintigste jaren — een zeer welvarend dorp. Dit is o.m. te zien aan het raadhuis. De gemeente

heeft aan het einde der twintigste jaren de grote bouwmeester Berlage opdracht gegeven tot de bouw van dit Gemeentehuis.

RAADHUIS

Het is het enige raadhuis gebleven, dat de architect gebouwd heeft. Dr. H. P. Berlage is geboren in 1856 en was o.a. de bouwmeester van het bekende Beursgebouw in Amsterdam. Toen het raadhuis in 1930 gereed kwam, was de crisis reeds uitgebroken en het bleek dat er geen geld genoeg was om de wat klein uitgevallen toren op het gemeentehuis te verhogen. De bouwmeester ergerde zich zo aan de te kleine toren, dat hij de verhoging van de toren zelf bekostigde.

De gemeente Usquert is geen grote gemeente, ze telt plm. 1650 inwoners en de grootte bedraagt 3554 ha, waar van 940 ha kwelder. Onder de gemeente ressorteert o.a. Noordpolder-of Usquerdertzijl. Hier ligt de "vloot"

van Usquert: garnalenvissers, terwijl de landaanwinningwerken van R.W.S. te Baflo hier ook hun thuishaven hebben.

Om er te komen moet men door de Noordpolder. De Noordpolder is één der grootste waspolders, nl. 3500 ha, ingedijkt in 1811—1814.

In 1811 legde Sybrand Bruins uit Usquert, de eerste steen van de uitwateringssluis.

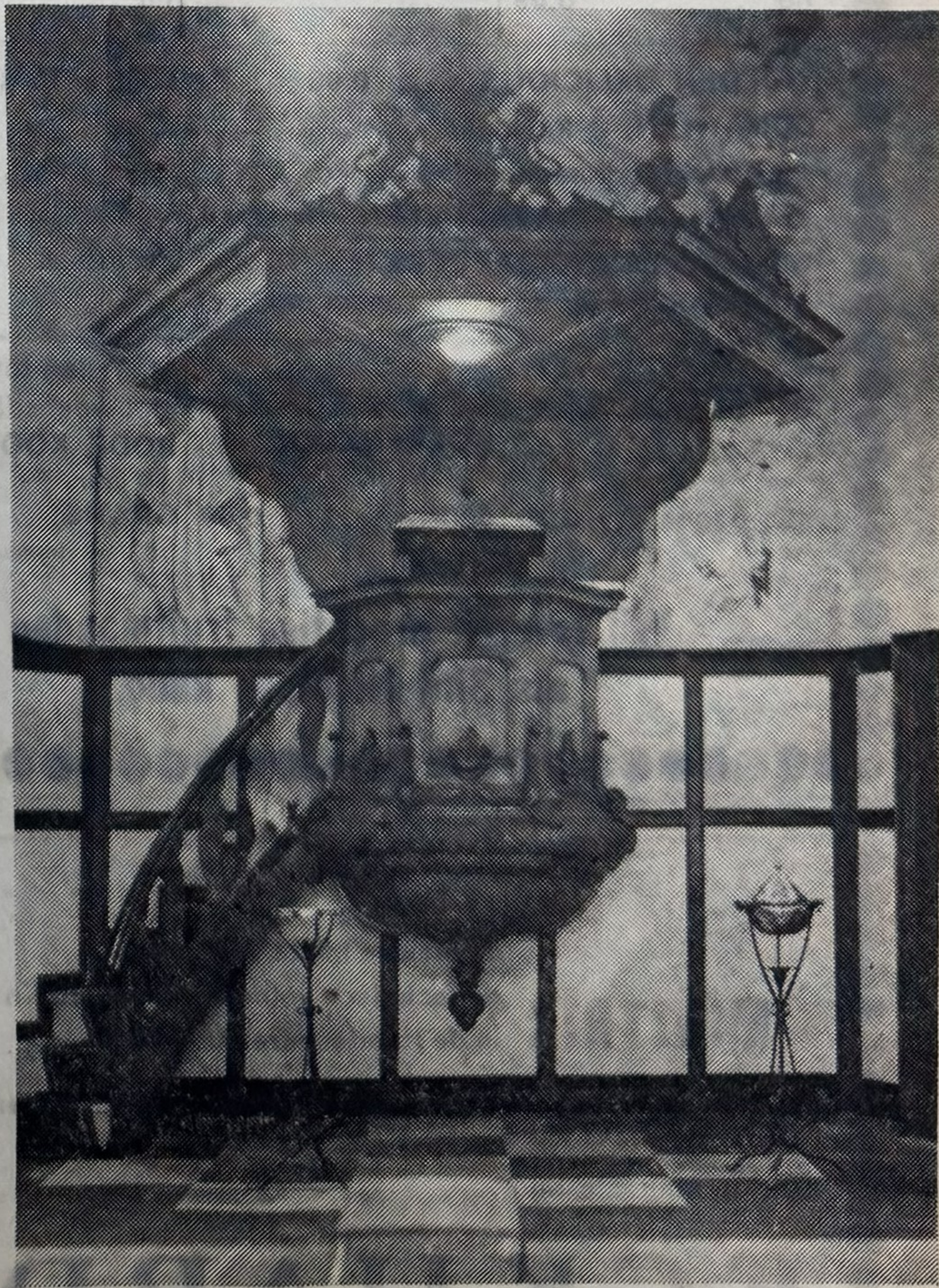
Staan op de zeedijk bij Noordpolderzijl genieten we van 't prachtige uitzicht. Onder ons ligt het miniatuur-haventje en voor ons strekt zich de Waddenzee uit met de kwelders. Het is een boeiend gezicht, met achter ons de wijde polderlandertijen, in de verte zien we de contouren van Rottum en Rottumer-oog.

Een stevige bries doet ons huiveren. Toch is het prachtig zo te genieten van het Hogeland. We moeten even glimlachen wanneer we denken aan twee coupletten uit "Hier ligt mien laand". Van Jan Boer:

„Hier ligt mien laand mit dubb'le boerenschuren,
doeknekte ploatsen, haalf ien 't holt bezaid;
dei toesternusten hemmen 't te verduren,
want störm is machteg en de wereld wied.

Gain boom os stroek staait jou ien weeg bie 't kieken,
ie zain het zoad en 't woonstee van zien heer,
aal 't aander mot hier veur oetzicht wiken,
'n boom ien 't laand, dat dut de boeren zeer.

Of dit laatste waar is, laten we maar in het midden, maar een echte Grönninger "mout vér ken'n kiek'n", dat wel!

De spreekstoel in de kerk van Usquert. Op de achtergrond is nog iets te zien van enkele fresco's, die in de loop der jaren overigens voor het overgrote deel zijn verdwenen in de kerk.